

## ԵԶՆԻԿԻ ԵՐԿԻ ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆՈՐ

### ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Երևանում հրատարակուող Պատմա-Բանասիրական Հանդեսի 1970 թուականի 2րդ համարում լեզուաբան Ա. Աբրահամեանը տպագրել է «Եղնիկի երկի բնագրային մի քանի մեկնաբանություններ» վերնագրով յօդուածը: Իր խիստ ասելով, նա հիմնականում անդրադարձել է բանասերների կողմից առաջարկուած մի քանի սրբագրութիւնների, «որոնք նպաստում են երկի էութեան պատշաճ բացայայտմանը: Սակայն — շարունակում է նա — այդպիսով խնդիրը սպառուած չի կարելի համարել, քանի որ դեռ կան պարզաբանման ենթակայ տեղեր, ինչպէս նաեւ եղած բանասիրական որոշ առաջարկներ ու մեկնաբանութիւններ վերանայման կարիք ունեն»<sup>1</sup>: Այս հարցում մենք համակարծիք ենք հեղինակին. Եղնիկի երկը (առ այժմ) բանասիրութեանը յայտնի է մէկ ձեռագրով, եւ բնագրային բոլոր սրբագրութիւններն ու մեկնաբանութիւնները հիմնուած են երկի բովանդակութեան ու նրա լեզուի ուսումնասիրութեան վրայ. ուստի ենթակայ են նորանոր քննութեան, մինչեւ որ համոզիչ դառնան: Այդ խիստ տեսակէտից մենք քննութեան առանք Ա. Աբրահամեանի բոլոր «մեկնաբանութիւնները, առաջարկներն ու դիտողութիւնները, որ մի մասով նոր են առաջ քաշուած — ինչպէս գրում է նա —, մի մասով էլ ճշգրտւած, խորացում կամ լրացուցիչ տուեալներով հիմնաւորում են եղածները»<sup>2</sup>: Տեսնենք թէ որքանով են իրականացել այդ յայտարարութիւնները:

Նախ՝ մի քանի ընդհանուր դիտողութիւններ յօդուածագրին:

1. Նա բանասիրական լուրջ սխալ է գործել իր սրբագրութիւններին եւ մեկնաբանութիւնների համար հիմք ընդունելով Եղնիկի երկի 1826 թուականի հրատարակութիւնը (Վիննետիկ, Հ. Արսէն Բագրատունի), այդպիսով անտեսելով ուղղակի միակ ձեռագրից տպագրուած գիտական բնագիրը (Փարիզ, Լուի Մարիէսի եւ Շարլ Մերսիէի ջանքերով): Նոյն սխալը գործել էր նաեւ Վ. Զալոյեանը Եղնիկի երկի ուսուերէն թարգմանութեան ժամանակ:

2. Լուրջ բանասիրութիւնը Ա. Աբրահամեանից պահանջում էր, որ սրբագրութիւններ կամ մեկնաբանութիւններ վերանայելիս նա ընթերցողին ժամանակագրական կարգով ներկայացնէր. դրանց մասին արտայայտուած բոլոր կարծիքներն իրենց հեղինակների անուններով, որքան նրան յայտնի են՝ Եղնիկի առաջին հրատարակիչները (Զմիւռնիա, 1762), երկրորդ հրատարակիչը, Ֆլորիվալ, Դիւրիէ, Շմիդ—Գալէմբաքեան, Վերբեր, Ն. Նահապետեան, Հր. Աճառեան, Ե. Դուրեան, Ն. Աղոնց, Ե. Փէշիկեան, Ն. Բիւզանդացի, Բ. Կիւլէսէրեան, Գ. Պալատուրեան...: Այս հարցում թւաւորումները յօդուածագրի ուղղամտութեան կամ բանասիրական գիտելիք—

<sup>1</sup> Պատմա-Բանասիրական Հանդէս, 1970, թ. 2, էջ 94-96:

<sup>2</sup> Նոյն տեղում, 108:

<sup>3</sup> EZNIK DE KOLB. "De Deo". Edition critique du texte arménien, par † Louis Mariès et Ch. Mercier. Paris, 1959. Patrologia Orientalis, t. XXVIII, fasc. 3.

ների պակասի նշան են: Այս տեսակետից նրա ջննդատուութեան մէջ յատկապէս «տուժել» է Ֆրանսացի երախտաւոր հալազէտ Լուի Մարիէսը, թէեւ նրան յայտնի են վերջինիս եզնիկագիտական լուրջ ուսումնասիրութիւնները<sup>4</sup>, էլ չենք ասում Եզնիկի երկի գիտական բնագիրը եւ ֆրանսերէն արժեքաւոր թարգմանութիւնը, որոնք լուսաբանուած են հարկւրաւոր ծանօթագրութիւններով: Գիտական, վերջին հրատարակութիւնը թողած՝ Ա. Աբրահամեանը ժամավաճառ է եղել կարծիքներ ջննդատելով կամ «հիմնաւորելով», յաճախ առանց իր նպատակին հասնելու:

3. Ա. Աբրահամեանի յօդուածում իշխում է պէտք էջների ոճը եւ իրեն նախապատուութիւնը տալու ճշտումը. Եզնիկի բնագրի այս կամ այն տողը սրբագրելիս նա յայտարարում է, թէ ճիշդն այսպէս պէտք է լինի. սակայն յետոյ պարզւում է, որ նա լուկ լուեայն հետեւող է որեւէ բանասէրի, որի անունով պէտք է ներկայացնէր այդ տեսակէտը:

Այս ընդհանուր դիտողութիւններից յետոյ, որոնց ճշգրտութեան ընթերցողն անձամբ կարող է համոզուել ստորեւ, անցնենք Ա. Աբրահամեանի 14 պարագրութիւնների եւ մեկնաբանութիւնների ամէն մէկի ջննութեան:

1. Եթէ այնպիսի ինչ քննութիւն մտքդոյն առնայ էր, ապա ոչ ի բնութեմէն արարածոյ եւ յաստուածեղէն գրոց նմա վարդապետութիւն ընծայաւնայր. որպէս ասէ ուրիշ պատուածական բարբառն, եթէ ի մանկութենէ մարդիկ ի խնամս չարի միտեալ են. զի ցուցցէ թէ որ միտին՝ կամաւք միտի, եւ ոչ ուրուք բռնութեամբ<sup>5</sup> (Մ 24. 21-25, Բ ԱԺա 44):

Ա. Աբրահամեանը գրել է, թէ սկզբից մինչեւ առաջին միջակէտն ընկած մասում «աղաւաղում կալ... Սա հասկանալի չէ եւ տրամաբանօրէն չի կապուած շարունակութեան հետ», այսինքն՝ միջակէտից յետոյ եկող մասի հետ, որ, դարձեալ նրա կարծիքով, «կանոնաւոր է ու հասկանալի, ի հարկէ առանձին վերցրած: Սակայն առաջին մասի պատահաւոր անկապ ու անտրամաբանական է դառնում ամբողջ հատուածը: Ուրեմն հասկանալի դարձնելու համար պէտք էր վերակազմութիւն կատարել»<sup>6</sup>: Թէեւ նա իսկոյն չի ստում, բայց պարզւում է, որ առաջին անգամ Գր. Գալէմբարեանն է տրամադարձել այս կասկածը. ուստի նա վերլուծեցրել է նախ վերջինիս «վերակազմութիւնը», սակայն չբաւարարուելով դրանով՝ «վերավերակազմել է» Եզնիկի նախադասութիւնը, մինչեւ որ «ցանկալի արդիւնքն ստացուի»(?):

Գր. Գալէմբարեանը աղաւաղուած է համարել վերլուծեալ հատուածի սկիզբը եւ ըստ այնմ ընդմիջարկել Մեթոդիոս Օլիմպիացու «Վասն անձնիշխանութեան» յունարէն երկից իր իսկ գրաբար թարգմանած հետեւեալ բառերը<sup>7</sup>, որոնք ընդգծուած են. «Եթէ այնպիսի ինչ քննութիւն՝ մարդոյն

<sup>4</sup> LOUIS MARIÈS. Le DE DEO d'Eznik de Kolb connu sous le nom de "Contre les sectes" Paris, 1924; Etude sur quelques noms et verbes d'existence chez Eznik, Paris, 1928.

<sup>5</sup> Բնագրային մէջբերումները կատարելով Խանգրձ Եզնիկի գիտական հրատարակութիւնից (Մ). Ոչնչւմ եմք մանւ. Վեցետիկի առաջին հրատարակութեան գիրքը, գլուխն ու էջը (Բ):

<sup>6</sup> Պատմա-բանասիրական Հանդէս, 95:

<sup>7</sup> Գր. Գալէմբարեանի սրբագրութիւնը տե՛ս «Նորագոյն աղբիւրք եզնիկայ Կողբացույ Հնդդէմ աղաւթից մատենին», Վիեննա, 1919, 64:

<sup>8</sup> Յօդուածագիրը սխալմամբ արտագրել է «քննութեամբ», որ ամբիպապէս մի տող վեւրելում է, եւ իր սխալը գործամալիօրէն վերագրելով Գր. Գալէմբարեանին՝ գրել է. «Ներշնիք մանւ, որ քննութիւն» խոսք էլ ի գուր է փոխուած գործիակամով (էջ 95):

առեալ էր, ապա ոչ յուրով վարդապետութեմէ մնա դիպէր անաստութիւնն, այլ՝ ի բնութենէ արարածոյ...»։ Շարունակութիւնը՝ ինչպէս Եղնիկի երկում, բայց «արարածոյ» բառից յետոյ նա դրել է վերջակէտ։ Մեր կարծիքով, այս միջմատութիւնն աւելորդ է, քանի որ առանց դրան էլ Եղնիկի միտքը հասկանալի է եւ նախադասութեան կառուցուածքը կանոնաւոր, ինչպէս կը տեսնենք ստորեւ Մարիչի կարծիքին ծանօթանալիս։

Ա. Արբահամեանն աւելի է առաջ տարել այդ սրբագրութիւնը. «արարածոյ» բառից յետոյ Գր. Գալէմբեարեանի դրած վերջակէտը փոխարինել է ստորակէտով, «ընծայանայր» բայից առաջ դրել է (ոչ) եւ ամբողջ նախադասութիւնը խմբագրել է հետեւեալ ձեւով<sup>10</sup>. «Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն մարդոյն առեալ էր, ապա ոչ յուրով վարդապետութեմէ մնա դիպէր անաստութիւնն, այլ ի բնութենէ արարածոյ (,)»<sup>11</sup> եւ յաստուածողէն գրոց նմա վարդապետութիւն (ոչ) ընծայանայր»։ Շարունակութիւնը թողել է ինչպէս Եղնիկի երկում է, եւ «վարդապետութիւն» բառը նոյն նախադասութեան մէջ իւրովի մեկնաբանելով նախ՝ որպէս «հրահրում» եւ ապա՝ «ձեւակերպում», նա թարգմանել է. «Եթէ մարդն այդպիսի չար<sup>12</sup> էութիւն ստացած լինէր (այսինքն՝ ի բնէ չար էութեամբ ստեղծուած լինէր), ապա անհնազանդութիւնը նրա մէջ երեւան կու գար (բառացի՝ նրան կը հանդիպէր) ոչ թէ մէկի երեւումից, այլ (իր իսկ) արարածային էութիւնից, եւ Աստուածաշունչ գրեւում էլ դրա վերաբերեալ (այնպիսի) ձեւակերպում չէր տրուի, ինչպէս մի անկաստածային խօսքով ասում է՝ «Մարդիկ մանկութիւնից հակուած են դէպի չարիք», որպէսզի ցոյց տրուի, թէ ով հակում է, կամովին է հակում եւ ոչ թէ մէկի բռնութեամբ»։

Նախ՝ մեր զիտողութիւնները այս թարգմանութեան մէջ ընդգծած բառերի մասին.

ա) Եղնիկի «Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն» բառերը թարգմանելիս Ա. Արբահամեանը սխալ մեկնաբանելով բնագրի «այնպիսի» դերանունը, աւելացրել է «չար» ածականը։ Բայց մեզ թւում է, եւ ինչպէս ասուած է Եղնիկի քննական հրատարակութեան մէջ (Մաս. 161), Եղնիկը «այնպիսի» դերանունով նկատի է ունեցել մարդու անհնազանդ, «ստուգանող» եւ ոչ թէ չար բնութիւնը. նա մի քանի տող վերելում այս մասին յատկապէս գրել է. «Եւ դարձեալ ոչ յարարչէն, այլ յանաստութեմէ դիպեալ ստուգանողին, եւ յուրուք վարդապետութենէ դրդեալ. զի ոչ եթէ այնպիսի ինչ հաստատեալ բնութեամբն զմարդն... կարէ ոք ցուցանել» (Մ 24. 17)։ Հետեւաբար ճիշդ չէ նաեւ թարգմանութեան մէջ փակագծերում առնուած «ի բնէ չար էութեամբ» մեկնաբանութիւնը։

բ) «Երեւան կու գար» բայը գրաբար «դիպէր» բայաձեւի ճիշդ թարգմանութիւնը չէ, չունի վերջինիս պատահականութեան, պատահելու նրբերանգր։ Եթէ մարդն ի բնէ անհնազանդ ստեղծուած լինէր, ապա որքանով ճիշդ կը լինէինք, եթէ ասէինք, թէ «նրա մէջ անհնազանդութիւնը եւ

<sup>9</sup> Հակոտակ Գր. Գալէմբեարեանի, յօդուածագիրը չի ընդգծել այս բառը, քերես իրեն վերագրելով։

<sup>10</sup> Պատմա-Բանասիրական Հանդէս, 95։

<sup>11</sup> Ա. Արբահամեանը Գր. Գալէմբեարեանի վերջակէտը փոխարինել է ստորակէտով։

<sup>12</sup> Ընդգծում եմ այն բառերը, որոնց մասին դիտողութիւններ ունեմք։

բեւան եկաւ»։ Էջ՝ որ մարդն էութեամբ այնպիսին էր։ Առ նուազն պէտք էր աւելացնել զպատահարաց մակրայր։

Գ) Մեզ բռնադատելի է թուում եւ Նոր Հայկազեան քառարանում չրկայ «վարդապետութիւն» գոյականի «հրահրում» եւ «ձեւակերպում» երկիւմ մաստ առումը նշնակի նոյն նախադասութեան մէջ, աւելի ճիշդ՝ Գր. Գալէմբեարեանի աւելացրած հաստատում եւ նշնակի բնագրում։ այդ բառը երկու դէպքում էլ նշանակում է «վարդապետութիւն, ուսուցում, սովորեցնելը»։

Պ) Ի՞նչ կարիք կար «որպէս ասէ ուրեք աստուածական բարբառն» նախադասութիւնը թարգմանել «ինչպէս մի տեղ աստուածային խօսքով ասուում է» եւ ոչ թէ ուղղակի՝ «աստուածային խօսքը (կամ՝ ձայնը) ասում է», ինչպէս բնագիրն է թելադրում։ Նոյնպէս եւ բնագրի «գի ցուցցէ» բայը թարգմանուել է «որպէսզի ցոյց տրուի», եւ ոչ թէ «որպէսզի ցոյց տայ» Աստուած կամ աստուածային խօսքը, որից, կարծէք, խուսափում է Ա. Արքահամեանը։

Անկախ այս թարգմանական թերութիւններից, մեզ աւելորդ է թուում Գր. Գալէմբեարեանի եւ Ա. Արքահամեանի միջամտութիւնը նշնակի բնագրին։ Առաջինի սրբազրութիւնն իբր հիմնուած է Մեթոդիոսի երկի վրայ։ Բայց վերջինի եւ նշնակի նրա իսկ առաջրումները ցոյց են տալիս, որ այսու տեղ նշնակը չեղուել է իր աղբիւրից։ Իսկ Ա. Արքահամեանը միջամտել է, որպէսզի իրեն «ցանկալի արդիւնքը ստացուի», իր բառերով ասած։

Որո՞նք են այդ սրբազրութիւնների թերութիւնները։

Երբ խորն ենք մտածում, տեսնում ենք որ «Եթէ այնպիսի ինչ բեւութիւն մարդոյն առեալ էր, ապա ոչ յաւուս վարդապետութենէ մեա դիւպէր ամաստութիւնն, այլ ի բնութենէ արարածոյ» բնագրուած նախադասութեան մէջ, որ աւելացրել է Գր. Գալէմբեարեանը, «դիպէր» (պատահել, պատահարաբար երեւան դալ) բայը տեղին չի գործածուել։ Եթէ մարդն ի բնէ անհնազանդ ստեղծուած լինէր, անհնազանդութիւնը նրա մէջ պատահաբար երեւան չէր գար։ Բայց քանի որ մարդն ստեղծուած էր անձնիշխան, ուստի անհնազանդութիւնը նրա մէջ երեւան հկաւ նրա արարածային բնութիւնից։ Մարդ արարածը սխալական էր, կարող էր սխալուել եւ այնպիսով չհազաւուել աստուածային պատգիրանին։ զա բխում էր նրա արարածային էութիւնից։ Այս նկատի ունենալով՝ Աստուածաշունչը գրել է, թէ մարդիկ մանկութիւնից հակուած են չար գործելու։ Ընդհակառակն, եթէ մարդն ի բնէ անհնազանդ ստեղծուած լինէր, ապա նրա անհնազանդութիւնը կը բացատրուէր նրա էութեամբ եւ Աստուածաշունչն էլ այդ մասին «ձեւակերպում չէր տայ», ինչպէս ասում է Ա. Արքահամեանը։ Արդ, քանի որ այնպէս չէ, ուստի հասկանալի է նշնակի գրածը. «Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն մարդոյն առեալ էր, ապա ոչ ի բնութենէ արարածոյ եւ յաստուածեղէն գրոց նմա վարդապետութիւն ընծայանայր», այսինքն՝ եթէ մարդն ստացած լինէր այնպիսի (այն է՝ անհնազանդ, ստունդանող) բնութիւն, ապա նրա արարածային բնութիւնից եւ աստուածային Գրքից բխող վարդապետութիւն կամ ուսուցում չէր ընծայուի կամ տրուի նրան։

Մեզ թւում է, որ Ա. Արքահամեանի աւելացրած «ոչ» ժխտականը չի արդարացում։ Ըստ նրան, «ընծայանայր բայաստորագեալն էլ ժխտական ձեւով պէտք է լինի» ոչ ընծայանայր։ Ըստ երեւոյթին, վերը եղած ոչ ժխտական մասնիկը վերաբերել է ընծայանայր բային, երբ յիշեալ նախադասութիւնը դեռ ազաւաղումով առանձնացուած չի եղել» (էջ 95)։ Մենք կարծում ենք, որ դա ճիշդ չէ։ Դարձեալ մէջ բերենք Գր. Գալէմբեարեանի եւ Ա. Արքահամեանի միացեալ ուժերով վերականգնուած նախադասութիւնը, եւ

կը տեսնենք, որ այդ ժխտական մասնիկը բաւական հեռու է այն բայից, ուրիշ եւս նա պէտք է վերաբերէր, ըստ Ա. Արքահամեանի. «Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն մարդոյն առեալ էր, ապա ոչ (յուրուք վարդապետութենէ նմա դիպէր անաստութիւնն, այլ) ի բնութենէ արարածոյ եւ յաստութենէն դրոյ նմա վարդապետութիւն (ոչ) ընծայանայր», Ա. Արքահամեանն ինքը համոզուած չէ իր ասածի մէջ. այլ բան է «Ըստ երեւոյթիմ վերը եղած ոչ ժխտական մասնիկը վերաբերել է ընծայանայր բայտարողութիւն» եւ այլ՝ այդ ժխտական մասնիկն աւելացնել բայից առաջ. Թէեւ Ա. Արքահամեանը հաստատացած է, թէ Գր. Գալէմբեարեանը վերացրել է յիշեալ նախադասութեան սղաւաղումը եւ ինքն էլ նրա վերջակէտը փոխարինելով ստորակէտով՝ յիշեալ նախադասութիւնը «արամաբանօրէն կապել է շարունակութեան հետ» բայց զգալով անշուշտ ալի կապի թուլութիւնը մի կողմից՝ անհրաժեշտ է համարել ոչ ժխտական մասնիկն աւելացնել ընծայանայր բայից առաջ, հասանաբար նկատելով միւս կողմից՝ որ «վերը եղած ոչ ժխտական մասնիկը» («ոչ յուրուք») շատ է հեռու. «ընծայանայր» բայից եւ չի կարող նրան էլ վերաբերել առանց կրկնուելու: Նկատենք նաեւ, որ «ոչ յուրուք» բառակապակցութեան մէջ ժխտական մասնիկը վերաբերում է յարակից դերանշան (որ Ա. Արքահամեանը թարգմանել է «ոչ թէ մէկի») եւ ոչ թէ նախադասութեան գործարար բային. ուստի ու եւս մի պատճառ է, որ դերանշան վրայ դրուած այդ նոյն ժխտական մասնիկը առանց կրկնուելու չէր կարող նշնակել բնագրում երկրորդ անգամ վերաբերել մի բայի:

Իր այս առաջին սրբադրութեան վերջում Ա. Արքահամեանը գրել է, թէ Եզնիկի մէջբերումը կատարուած է Մննդ. Ը 8ից, բայց որոշ բառերի համար: Գրքի բնագիրն այլ է: Նա դրացել է յիշեցնել, որ այդ միտքը կամ գիտը իրենը չէ, որ իրենից առաջ այդ աղբիւրը նշել է եւ մէջ բերել Գր. Գալէմբեարեանը<sup>13</sup>:

Մի ուրիշ գլացում. «Յիշենք ագրել է Ա. Արքահամեանը, որ Եզնիկի երկի համապատասխան հատուածին անդրադարձել է նաեւ Ն. Աղոնցը» (96): Մեր հերթին պիտի յիշեցնենք ընթերցողին, որ Եզնիկի բնագրի այդ տեղին եւ Գր. Գալէմբեարեանի սրբադրութեանը Աղոնցից առաջ անդրադարձել է Լուի Մարիէսը նախ՝ իր «De Deo» աշխատութեան (1924, էջ 104-112), ապա Երկրորդ անգամ Եզնիկի գիտական հրատարակութեան 154րդ ծանօթութեան մէջ:

Մարիէսն ու Մերսիէն, ի տարբերութիւն Գր. Գալէմբեարեանի, Եզնիկի այդ հատուածում ոչ մի աղաւաղում չեն նկատել եւ գիտական հրատարակութեան մէջ անփոփոխ են թողել ձեռագրի բնագիրը ու թարգմանել այսպէս.

“Si nature de cette sorte, l'homme avait reçue, conséquemment, point ne lui eût été, de par nature de créature et de par divines écritures, doctrine offerte; comme dit quelque part la divine parole: 'Dès l'enfance les hommes à s'occuper du mal sont enclins', pour montrer que, qui incline, c'est par volonté qu'il incline, et point par contrainte de quelqu'un" (p. 28-29)

Այսինքն՝ «Եթէ մարդն բոլորպիսի բնութիւն ստացած լինէր, ապա նրան վարդապետութիւն ընծայուած չէր լինի արարածային բնութեամբ եւ

<sup>13</sup> Գր. Գալէմբեարեան, Յշ. աշխ., 64, ծան. 3:

աստուածային գրքով. ինչպէս մի տեղ աստուածային խօսքն ասում է, թէ մարդիկ մանկութիւնից ի ստուած ունեն չարով զբաղուելու, որպէսզի ցոյց տայ, թէ ով հակում է, կամովին է հակում, եւ ոչ թէ մէկի բռնութեամբ: Եւ 163րդ ծանօթութեան մէջ թարգմանիչները նշել են, որ մարդկանց՝ չարին միտելու վարդապետութիւնը հիմնուած է թէ՛ տրամաբանութեան վրայ, քանի որ մարդկային բնութիւնը կատարեալ չէ, եւ թէ՛ աստուածային խօսքի վրայ՝ «ի մանկութենէ մարդիկ ի խնամս չարի միտեալ են» (Մննդ. Ը. 21): Եթէ մարդիկ Աստուծոյ ստացած լինէին ստունդանող կամ անհնազանդ բնութիւն, ապա նրանց սխալականութեան կամ Աստուծոյ պատուիրաններին չհնազանդելու հնարաւորութիւնը մարդկային բնութիւնից բխող եւ Աստուածանշում գրանցուած ոչ մի վարդապետութեամբ չէր բացաղանջ, այդպիսի վարդապետութիւն չէր ներկայանայ կամ չէր ընծայուի մարդուն՝ «ոչ ընծայանալը նմա»: Մեղ թուած է, որ Մարիէսի ու Մերսիէի թարգմանութիւնը հասկանալի է եւ, հետեւաբար, Եզնիկի բնագիրն այստեղ սրբագրութեան կարիք չունի:

Մարիէսի կարծիքով Եզնիկի բնագիրը թերի է ոչ թէ մեղ հետաքրքրող նախադասութեան մէջ, այլ դրան նախորդող տողում՝ «Զի ոչ եթէ այնպիսի ինչ հաստատեալ զմարդն ցուցանել» (Մ 24. 18, Բ. 44. 6): Գիտական հրատարակութեան 160րդ ծանօթութեան մէջ նա գրել է. «Զեռագրում ցում ցանկի—ից յետոյ նախադասութիւնը առկախ է մնում: Վենետիկի հրատարակութիւնը առանց դիւլացնելու աւելացրել է «կարէ ոք», որ իմաստը պահանջում է ի հարկէ: Սակայն մնում է իմանալ, թէ միայն «կարէ ոք»-ն է պակասում այստեղ: Մեթոդիստի յունարէն բնագիրը ենթադրել է տալիս, թէ զրիչը հաւանաբար մի բառից նման բառին անցնելիս բաց է թողել նախադասութեան ամբողջ երկրորդ մասը: Ըստ յունարէն բնագրի, բայց ի հարկէ ենթադրաբար, իմաստի տեսակէտից մենք վերականգնեցինք դուրս ընկած այդ երկրորդ մասը՝ զգի ոչ եթէ այնպիսի ինչ հաստատեալ բնութեամբ զմարդն ցուցանել, [այլ զի զմարդն՝ ըստ ուրուք վարդապետութեան, եւ ոչ բռնութեամբ ստունդանող եղել է կարէ ոք ցուցանել]: Եթէ այնպիսի ինչ բռնութիւն...»: Ենթադրաբար իւր վերականգնած բառերի տակ Մարիէսը նշել է Մեթոդիստի յունարէն համապատասխան բնագիրը: Ծանօթութեան շարունակութեան մէջ նա գրել է նաեւ. «[ ] բացթողումը կարելի է բացատրել ցուցանելից ցուցանել անցումով: Եւ ըստ այնմ բաց թողնուած մասում հաւանաբար առաջին անգամ յիշատակուել էր «բռնութիւն» բառը. Եզնիկը այդ մտքին յետոյ անդրադարձել է երկու անգամ՝ բռնութեամբ (էջ 94. 23) ու եւ ոչ բռնադատելի (24. 28), դրա վերաբերեալ աւելացնելով համառօտ բացատրութիւններ, որոնք Մեթոդիստի երկում բոլորովին չկան»:

Ստուան կը տեսնենք, որ Ա. Աբրահամեանը յաճախ է անտեսել Մարիէսի կարծիքը ընթերցողի առաջ, լռելեայն իւրացնելով այն:

2. Իսկ եթէ ոչ յոյնից գլխաւորապէս համարիցի, յորժամ մրցել ընդ բանաբարկութիւն մարտնչիցի՝ վաղվաղակի կործանի (Մ 29-30, Բ 58. 3) նախադասութեան «մարտնչիցի» բայի փոխարէն ձեռագրում կարդում ենք «մարտ չիցի», որ Ա. Բագրատունին Վենետիկի հրատարակութեան մէջ դարձրել է «մարտնչիցի», որին հաւանութիւն է տալիս Ա. Աբրահամեանը: Գր. Գալէմբեարեանը (որի անունը չի յիշատակել յօդուածագիրը), Ե. Դուրեանը, Հր. Աճառեանը եւ Գ. Խաչատուրեանը<sup>14</sup> ձեռագրի ընթերցումը սրբադ-

<sup>14</sup> Եւ ոչ թէ «եսչատրեան», ինչպէս ամեն անգամ գրել է Ա. Աբրահամեանը:

րել են «մատչիցի»։ Յօդուածագիրն հոս նշել է նաեւ Մարիէսի անունը եւ նրա ընդունած ընթերցումածը՝ «մարտնչիցի», այսինքն՝ տպագրինը, բայց առանց գիտական հրատարակութեան 213րդ ծանօթութեան մէջ տրուած պատճառաւորութեան, որ հետեւեալն է. «Աճառեանը, էջ 86-87, Գալէմքեարուեանը, էջ 54, ծան. 198 (Շմիդի գերմաներէն թարգմանութեան, որին այսպէս տակցել է նաեւ Գալէմքեարեանը... Մ. Մ.)», խաչատուրեանը, էջ 28, կարգացել են «մատչիցի», փոխանակ ձեռագրի «մարտ չիցի» ընթերցումով։ Սակայն «մարտնչիցի»ն, որ վենետիկի հրատարակութեան սրբագրութիւնն է, կարծէք աւելի լաւ է։ «Մարտնչիմ» բայը, որ պարսկապէս նշանակում է «combattre, engager le combat» (մարտնչել, մարտի դուրս գալ) կրկնակի դործածուած չի լինում «մրցել»ի հետ, որ իր մէջ ունի «մրցութեան, մրցոյթի» («competition») զաղափար։ (Ձեռագրում) «մարտ» եւ «չիցի» բառերի միջեւ նկատուի է մէկ տառի չափ դատարկ տեղը։ Իսկ Ա. Աբրահամեանը այս փաստի մասին համարւածակօրէն գրել է. «Քառը կիսուած է, եւ ք տառի տեղը երեւում է» (97)։ Նրա ինքնավստահութիւնը, արտայայտուելու վարդապետական ոճը, ի տարբերութիւն Մարիէսի համեմատութեան, իշխում են նրա ամբողջ յօդուածում։ Բայց ի՞նչ եւ է։

Ե. Դուրեանը Հայերէն չի համարել «մրցել...մարտնչիցի» արտայայտութիւնը։ Եւ ահա Ա. Աբրահամեանը դարձեալ ինքնավստահ յայտարարել է. «Ե. Դուրեանը սխալուել է այդ ոճը հայերէն չհամարելով։ Բանն այն է, որ դասական հայերէնի համար ոչ միայն խորթ չէ, այլեւ սիրուած եւ ընդունուած է բայի դիմաւոր ձեւի վրայ նոյն կամ հոմանիշ բայի անորոշ դերբայը դնել՝ որպէս աւելագրութիւն» (97)։ Քերականական այս երեւոյթը իրօք կայ գրաբարում, միայն թէ Ա. Աբրահամեանի բերած մի քանի օրինակները ամենեւին չեն վերաբերում դրան։ Ահա նրա միայնութիւնները. «Շիննի շիննի ի պաշտօն դիւայ...» (Ազարթ., 293). Ա. Աբրահամեանը չի թարգմանել բերուած օրինակը. մեզ թւում է, որ այստեղ անորոշ դերբայը պարզապէս սաստկացնում է դիմաւոր բայի իմաստը, արտայայտում է դործողութեան շարունակականութիւնը, եւ նախադասութիւնը կարելի է թարգմանել «հա՛ շինում էին ու շինում»։ Ոսքը յայտնի աշտարակահիւսութեան մասին է։ Ա. Աբրահամեանի միւս օրինակն է. «Այս ամենայն ի ձեռն այլոց՝ գրել գրեցաւ» (Բուզ., 3րդ, Ա), որ Ստ. Մալխասեանը ճիշդ է թարգմանել. «արդէն գրուեց»։ Ուստի անորոշ դերբային այստեղ դործողութեան կատարուած կերպն է ցոյց տալիս յարակից անցեալ կատարեալի հետ։ «Աճել բազմացաւ» (Բուզ., 3րդ, Գ) միայնութիւնը Ստ. Մալխասեանը պարզապէս թարգմանել է «աճեցին ու բազմացան»։ Ուստի բերուած օրինակներում անորոշ դերբայները նիւթական իմաստից զուրկ են եւ պարզապէս արտայայտում են դիմաւոր բայի այս կամ այն կերպային նրբերանգը։ Հակառակ յօդուածաւորի, մենք գտնում ենք, որ Եղնիկի «մրցել...մարտնչիցի» բայերը այդպիսի դործածութիւններից չեն, եւ ոչ էլ իրր «մրցել»ը անորոշ դերբայի ձեւով գրուած է մարտնչիցի դիմաւոր ձեւի վրայ «կուռել» նշանակութեամբ որպէս աւելագրութիւն» (97)։ Ինչպէս Մարիէսն է գրել, այդ երկու բայերն ունեն իմաստային նրբերանգներ, եւ «յործած մրցել ընդ բանասարկուին մարտնչիցի» նախադասութիւնը ճիշդ կը լինի թարգմանել «avant pour luttier... il vient a engager le combat...» (Մարիէս-Մերսիէ, էջ 34) եւ ոչ թէ լոկ «բանասարկուի հետ կուռելիս»։ «Մրցել...մարտնչիցի» նախադասութեան մէջ աւանորոշ դերբայը նպատակի պարագայ է, իսկ Ա. Աբրահամեանի բերած օրինակները՝

\* \* \*

նախներում նոյնպիսին չեն անորոշ դերասները, ինչպէս տեսանք: Հետեւեալ վկայութիւնները բերում ենք, ցոյց տալու համար, որ «մրցիմ» եւ «մարտնչիմ» բայերը գրաբարում այնքան էլ սերտ հոմանիշներ չեն, որքան կարծում է Ա. Աբրահամեանը, եւ դրանցում չի կարելի «մարտնչիմ» բայը փոխարինել «մրցիմ» բայով:

Առաջին օրինակ. Երբ Քրիստոս ասում է Հրեաներին. «Եթէ ոչ ուսիցէ ի հացէ յայսմանէ, կեցցէ յաւիտեան. եւ հացն զոր ես տաց՝ մարմին իմ է, զոր ես տաց վասն կենաց աշխարհի» (Յովհ.՝ 2, 52), Հրեաները դալթակղւում են եւ սկսում խօսքով վիճել, խօսքով կռուել եւ ոչ թէ մրցել իրար հետ. «Մարտնչէին Հրեայքն եւ ասէին, Զիա՞րդ կարէ սա տալ մեզ դմարմին իւր յուսեի» (2, 53):

Երկրորդ օրինակ. Երբ Պիղատոսը հարցաքննում է Քրիստոսին, սա պատասխանում է. «Իմ արքայութիւն չէ յայսմ աշխարհէ. եթէ յաշխարհէ աստի էր արքայութիւնն իմ, սպասաւորքն իմ մարտնչէին արդեւք, զի մի մատնեցայց Հռէից» (Յովհ.՝ ԺԸ, 36). Քրիստոսի սպասաւորները ոչ թէ կը մրցէին (ո՞ւմ հետ), այլ կը մարտնչէին, կռուի զուրս կու դալին, կը կռուէին Հրեաների դէմ:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ Ա. Աբրահամեանը պարզապէս համալարծիք է, թէեւ ուշացած, Վենետիկի, Գ. Խաչատուրեանի եւ գիտական հրատարակութիւններին. իսկ ինչ վերաբերում է ընդունուած կարծիքը կամ օրբադրութիւնը «խորացնելու կամ լրացուցիչ տուեալներով հիմնաւորելու» նրա խոստովին, ապա պիտի ընդունենք, որ ոչ միայն նա չի հասել իր նպատակին, այլ խառնել է գրաբարի քերականութեան երկու տարբեր իրակութիւններ:

3. Եւ այն յԱստուծոյ արժանիցն յիրաւի լինի. զի եթող ոմն զԱստուած, զսուրբս, զպաիս, զազաւթս, եւ ի կախարդն՝ որ եւ անձին չկարէ աւգնել՝ ապաւինեցաւ (Մ 41.20, Բ 86, Աբբ):

Յօդուածագիրը հաղորդում է, թէ Ե. Դուրեանը Եզնիկի նախադասութեան «արժանիցն» բառը, որ ձեռագրային է, առաջարկել է կարդալ «առարժանիցն», իսկ Զմիւռնիայի հրատարակութեան մէջ կղել է «արժանեացն»: Գ. Խաչատուրեանի բնագրի մասին որոշակի բան ասուած չէ. նա բնագրում թողել է «արժանիցն», սողատակում նշել է Ե. Դուրեանի սրբագրութիւնը եւ թարգմանել ըստ այնմ (էջ 42): Ա. Աբրահամեանը պտնում է, որ «Այստեղ իրականում գործ ունենք արժան բառի հետ, որի բնագրային արժանիցն ձեւը փոփոխութեան կարիք չի զգում, եւ նրան չպէտք է ձեռք տալ» (98): Նա թերացել է ստեղծ, որ իրենից առաջ Մարիէնը այդ բառին «ձեռք չի տուել», թողել է ձեռագրային ընթերցուածք, այս մասին տաանց յօդուած գրելու կամ ծանօթութիւն տալու: Սակայն Մարիէնն այդ բառը թարգմանել է իր սովորական իմաստով՝ «a qui le meriteat» (նրանց, որոնք դրան արժանի են, էջ 47), իսկ Ա. Աբրահամեանն այդ բառն «ընկալել է մի իւրայայտուկ իմաստով» եւ ամբողջ նախադասութիւնը «մեկնաբանել է» ըստ այնմ: Այդ իմաստը նա «արժանի» բառի տակ գտել է Նոր Հայկազեան բառարանում, ուր «արժան» բառի «իրաւունք, օրէնք, արդարութիւն» նշանակութեան համար իբրեւ վկայութիւն է բերուած Եզնիկի մեզ հետաքրքրող նախադասութիւնը: Եւ Ա. Աբրահամեանը զգրա վրայ էլ կանգ է առել առաջագիր նախադասութիւնը բացատրելիս. Եւ այն յԱստուծոյ արժանիցն յիրաւի լինի = Այն, իս-



կապէս, Աստուծոյ օրէնքներով է լինում» (98)։ Ինչպէս ինքն է վարդապետում «պէտք է» ներքով, քնադրի «Աստուծոյ» հոլովածեւը համարել է սեռական՝ յատկացուցիչ «յարժանիքն» յատկացեալի համար, որ թէեւ բացառական է, բայց նա թարգմանել է զործիականով։ Սակայն դժուար չէ նկատել, որ ամբողջ բացատրութեան բուն հեղինակը Նոր Հայկազեան Բառարանն է իր «արժան» բառի վերոյիշեալ բացատրութեամբ։

«Արժանիքն» հոլովածեւի մեկնաբանութեան հարցում մենք չենք ընդունում Նոր Հայկազեան Բառարանի եւ դրան հետեւող Ա. Աբրահամեանի կարծիքը եւ համաձայն ենք Մարիէսին։ Յիշեցնում ենք նրա թարգմանութիւնը. «Et cela, de par Dieu, a qui le meritent, avec justice arrive» («Եւ դա Աստուծոյ արդարացիօրէն լինում է նրանց, որոնք (դրան) արժանի են»)։ Կարծում ենք, որ այս է եղնիկի մտքի ճիշդ թարգմանութիւնը։ Նախադասութեան «այն» ենթակայի տակ եղնիկը նկատի է ունեցել անմիջապէս նախորդող տողը, որ նրա գաղափարական հակառակորդներին կարծիքն է. «Ասեն. հանել չկարեն (կախարդը զգեստ — Մ. Մ.), բայց անդէն կապել մարթեն, զի հանապաղ խեղդ ընդ անձն հոգւոյ մարդոյն դեմ լինիցի» (Մ 41-18, Բ 86 Արբ)։ Եղնիկը շատ լաւ գիտէր անուշտ, որ հակառակորդներին արտառայաւորա՞ծ այս միտքը Աստուծոյ օրէնքներով չի լինում աստուածաբանութեան տեսակէտէ, ինչպէս առհասարակ դիտահարութիւնը. ուստի նա չէր կարող այստեղ «արժան» բառը զործածել «օրէնք, իրաւունք, արդարութիւն» նըշանակութիւններէ մէկով, որն իբրեւ իրաւունք եղնիկին է յատուկ։ Ինչպէս պատահանները, այնպէս էլ դիտահարութիւնը կարող է պատահել մեղաւորին (եւ նոյնիսկ անմեղին) միայն Աստուծոյ թոյլտուութեամբ՝ «յԱստուծոյ» (Աստուծոյ), եւ ոչ թէ ինչոր «օրէնքներով»։ Եղնիկի երկը, յատկապէս այն էջերը, ուր կարդում ենք քննարկուող նախադասութիւնը, տողորոշած են այս գաղափարներով. «...Մտանելոյ ի մարդ (դեմ — Մ. Մ.) չունի իշխանութիւն՝ առանց Աստուծոյ թուացուցանելոյ» (Մ 42-3, Բ 87)։ Մեզ հետաքրքրող նախադասութեան շարունակութեան մէջ եղնիկը գրել է, թէ ինչո՞ւ «այն» յԱստուծոյ արժանիքն յիշուի լինի. «զի եթող ոմն զԱստուած...» եւ այլն։ Այդպիսինի համար դիտահարութիւնը արժանի պատիժ է Աստուծոյ թոյլտուութեամբ եւ ոչ թէ օրէնքներով (որոնց մասին լուծ է Ա. Աբրահամեանը), որպէսզի այդպիսին «սրբովք աղաչացեալ զԱստուած՝ առնականութիւն զըտանէր բուժելոյ ի չարէն» (Մ 42-1, Բ 87), «...զի նորա բարեբարութիւնն երեւեսցի» (Մ 42-21, Բ 88)։

Ա. Աբրահամեանը զարձեւել չի կարողացել ճնոր տուեալներով՝ հիմնաւորել արդէն ընդունուած<sup>15</sup> ընթերցումածը. ընդհակառակն, այն սխալ է մեկնաբանել։

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՍԷՆՆԱՂԷՐ, Ֆրանսա  
(Շաբ. 1)

<sup>15</sup> Ինչպէս Մարիէսի գիտական բնագրում։ Սակայն Ա. Աբրահամեանը այս մասին լռել է. քննելու այն պատճառով, որ այս բանաձեւը «մեր բանասիրութեան» չի պատկանում. «Արժանիքն» բառածելը — գրել է նա, — մեր բանասիրութեան մէջ տարբեր կերպ է նախադասելու մեկնաբանուել» (97)։